

Zühd ile Kastedilen Nedir?*

Leah KINBERG**

Emekli Prof. Dr.

Tel Aviv Üniversitesi, Orta Doğu Tarihi ve Afrika Çalışmaları.

leah.kinberg@gmail.com

Çeviren / Translator

Arş. Gör.

Feyza KETENCİ

İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Istanbul University Faculty of Theology Istanbul, Türkiye

<https://orcid.org/0000-0003-0880-2131>

feyza.ketenci@istanbul.edu.tr

ROR ID: <https://ror.org/03a5qrr21>

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü / Article Type: Çeviri Makale / Translation Article

Geliş Tarihi / Date Received: 16 Mart / 16 March 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 26 Haziran / 26 June 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / 30 June 2024

Yayın Dönemi / Publication Period: Haziran / June

DOI: 10.46231/sufiyye.1453856

* Bu çalışma, Leah Kinberg tarafından kaleme alınan "What is Meant by Zuhd" başlıklı makalenin (Studia Islamica, 61/1 (1985), 27-44) tercüme edilmiş hâlidir. Öz, anahtar kelimeler, yıldız işaretli dipnotlar ve metinde ismi geçen şahısların adlarının yanına doğum ve ölüm tarihleri çevirmen tarafından metne eklenmiş olmakla birlikte dipnotlar ve kaynakça İSNAD Atıf Sistemi'ne (2. Edisyon) uyarlanmıştır. Gerekli görüldüğü yerlerde metin içerisinde ve dipnotlarda çevirmen tarafından bazı açıklamalara yer verilmiş, ilgili açıklamalar metinde köşeli parantezle dipnotlarda ise [ç.n.] kısaltması ile belirtilmiştir. Ayrıca yazarın genellikle teknik tabirler için kullandığı Arapça terkipler transliterasyona tâbi tutularak tercüme metninde de doğrudan kullanılmış, bunların yalnızca ilk geçtiği yerlerde parantez içerisinde Türkçe karşılıklarına yer verilmiştir.

** Emekli Prof. Dr., Tel Aviv Üniversitesi, Tel Aviv/İsrail, Orta Doğu Tarihi ve Afrika Çalışmaları.

Atıf / Cite as

Feyza KETENCİ, "Zühd ile Kastedilen Nedir?", *Sufiyye* 16 (Haziran/June 2024), 183-202.

Öz

Zühhd hakkında çeşitli çalışmalar olsa da özel olarak bir Müslümanın hayatında *zühhdün* nasıl bir fonksiyona sahip olduğunu araştıran çalışmalar çok azdır. Öyle ki erken dönem İslâm literatüründe yer alan *zühhd* tanımlarının bir araya getirilmesiyle meselenin ele alındığı araştırmalar da yok denecek kadardır. Bu makale, öncelikle *zühhdün* İslâm'ın özünde var olan bir hayat felsefesi olduğunu iddia eden çerçeveleri kırmayı öneren bir yaklaşımdan hareket etmektedir. Makalede, çeşitli *zühhd* tanımları birtakım başlıklar altında ele alınmış, incelenmiş ve şu neticeye ulaşılmıştır: *Zühhd*, günlük hayatta izleri bulunan bazı parçalardan müteşekkildir. Bunlar *tevekkül*, *rızâ* ve *kasr-ı emel* şeklinde en genel anlamıyla özetlenebilir. Bir *zâhid*den beklenen söz konusu parçaların en yüksek derecesine erişmesidir. Fakat bir *zâhidin* normal şartlarda bunların hepsini yerine getirmesi mümkün olmadığından söz konusu anlamıyla bu dünyada *zühhd* yoktur denilebilir. Şu halde [Hz.] Peygamber'in, ilk sırada dindarlığıyla temeyyüz etmiş isimlerin ve onları takip eden *zâhid*lerin bizzat ifadelerine başvurarak yeni bir *zühhd* tanımında birleşmek gerekmektedir. Nitekim o, zannedilenin aksine bu dünyanın tam anlamıyla terkini iktiza etmez ki -metinde de ele alındığı üzere- bazı *zühhd* tanımları da bunu tasdik etmektedir. Ayrıca yukarıda sözü geçen parçaların yanında bir de *vera'* vardır ki *zühhdün* özel bir kısmını oluşturur. *Zühhdün* teorik yönlerini *tevekkül*, *rızâ* ve *kasr-ı emel* teşkil ederken *vera'* ise kişinin, *zühhdün* gereklerini yerine getirmesini sağlayan sosyal bir kavramdır ve daha çok ahlâkla ilgili kısmını oluşturur. Buna göre *vera'* sahibi bir kimse *tevekkül*, *rızâ* ve *kasr-ı emel* ile bir *zâhid*den beklenen hedefe yaklaşabilir. O halde *vera'*ın bu yönü üzerinde durarak bir *zühhd* tanımına ulaşmaya çalışan makalenin temel iddiası şöyle özetlenebilir: *Zühhd*, en basit anlamıyla "ahlâktır", dolayısıyla ahlâklı yani *vera'* sahibi her Müslüman aynı zamanda "*zâhid*dir."

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Zühhd, Tevekkül, Rızâ, Vera' .

Giriş

Zühd hakkındaki modern çalışmalar *zühdü*, bir bütün olarak İslâm toplumu üzerinde etkileri olan bir kavram olarak değil, daha ziyade sufizmin,¹ yani İslâm mistisizminin bir parçası olarak değerlendirmektedir. Bu çalışmalar kavramı geniş anlamıyla ele almazlar, hatta sufizmin kendi sınırlı alanı içerisinde dahi *zühhd* kavramının açık ve kapsamlı bir tanımını vermezler. Dahası *zühhd* konusuna hasredilmiş müstakil bir çalışma da yoktur ve öyle ki *zühhd* kavramının geçtiği yerlerde de ancak kavramın Arapça'dan tercümesinin yapıldığını görmekteyiz.

I. Goldziher (1850-1921),² Reynold A. Nicholson (1868-1945)³ ve Louis Massignon (1883-1962)⁴ Arapça'daki *zühhd* kelimesini *asceticism* şeklinde tercüme etmişlerdir. Ancak *asceticism*, oldukça muğlak ve genel bir kavramdır. Bu kavram nefsi kınama, nefsin isteklerini kırma, bedensel riyazet, haz ve ayartmaları reddetme, sevdiklerini terk etme gibi *asceticism*'in çeşitli unsurlarına yönelik *zâhidlerin* (İslâm *asceticism*'inin yahut *zühhd*'ün temsilcileri) tutumunu da açıklamamaktadır.⁵ Arthur J. Arberry (1905-1969) *zühhd* terimini *kaçınma* (abstinence)⁶ olarak tercüme etmektedir. Eğer biz *kaçınma* kelimesini geniş anlamıyla yani “herhangi bir eylemden ihtiyârî olarak uzak durma veya vazgeçme eylemi ya da uygulaması”⁷ anlamında anlarsak, öyle görünüyor ki Arapça terimin [yani *zühhd*'ün] etimolojik anlamına daha yaklaşmış oluruz. Fakat hâlâ ele aldığımız kaçınmanın türünün ne olduğuna dair bir tanımına sahip değiliz; hangi şeyden, ne şekilde, ne ölçüde ve hangi sebeplerle *kaçınma*. Dahası her iki durumda da bir toplumda kullanılan bir kavramın başka

1 [ç.n.] Arka planında canlılığını koruyan yaklaşımları ele vermesi için Kinberg'in metinde “sufizm” şeklinde kullandığı kavram “tasavvuf” değil, sufizm olarak tercüme edilmiştir.

2 Ignaz Goldziher, *Vorlesungen über den Islam* (Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1910), 161.

3 Reynold A. Nicholson, *A Literary History of the Arabs* (Cambridge: Cambridge University Press, 1941), 230.

4 Louis Massignon, *Essai sur les origines du lexique technique de la mystique musulmane* (Paris: J. Vrin, 1954), 191.

5 Asketizmin farklı türlerini incelemek için bakılabilir: *The Encyclopaedia Britannica* (Londra & New York: y.y., 1929), 2. (bk Asceticism), özellikle de sayfa 499'a bakılabilir.

6 Arthur J. Arberry, *Sufism - An Account of the Mystics of Islam* (Londra: George Alien & Unwin Ltd., 1963), 39. Daha ayrıntılı bilgi için aynı eserin 45. sayfasına da bakılabilir.

7 *Webster's New Twentieth Century Dictionary* (Cleveland & New York: The World Publishing Company, 1962), “abstinence” kavramı için sayfa 8'e bakılabilir.

bir toplumda kullanılan diğerk bir kavramın anlamı hakkında net bir fikir verememesinden dolayı Arapça kavram ile yabancı kavramlar arasında bir uyumsuzluk olduğu görölmektedir.

[Zühdü] Josef van Ess (1934-2021) Arapça'daki *ez-zühd fi'd-dünyâ* (dünyada *zühd*) ifadesinin birebir tercümesi olan *weltverzichtetes* diye tanımladığında⁸ *zühd* kavramının daha mücmel bir tarifini vermektedir. Bununla birlikte Ess bu değerkendirmesinde, *zühd* kavramıyla *vera'*, *tevekkül* ve *rızâ* gibi kavramlar arasında da bir ayırım yapar ki bunlar, daha sonra gösterileceği gibi, aslında *zühd* teriminin kapsadığı daha geniş bir kavramın parçaları olarak görölmelidir.

Zühd kavramının en kapsamlı ve isabetli tanımı *Encyclopaedia of Islam*'da yer almaktadır: “Öncelikle günahattan, fazlalıktan, Tanrı'dan uzaklaştıran her şeyden kaçınmak... ardından kalbin bir bağ kalmayacağı şekilde tüm geçici şeylerden vazgeçmek... tam bir *asketizm*, yaratılmış her şeyden yüz çevirmek.”⁹ Burada *zühdü* oluşturan unsurların ayrıntılı bir listesinin verilmesi ve neticesinde de kavrama dair düşüncemiz daha kapsamlı hâle gelmesine rağmen İslâm'ın değerkleri içerisinde bu kavramın nasıl bir işlev üstlendiğini anlayabilmek için hâlâ kat edilmesi gereken uzun bir yol vardır.

Yukarıdaki tanımların hiçbirini, [*zühd*] terimine dair bir araştırmanın en önemli meselesine, yani bu terimin içerdiği çeşitli yönlerin Müslüman bir ferdin günlük yaşantısı üzerindeki etkilerine dair ayrıntılı bilgi vermemektedir. Bu çalışmanın amaçlarından biri bu soruya cevap vermek olacaktır.

İlerleyen sayfalarda [*zühd*] teriminin temel bileşenlerini ele alıp onun Müslüman yaşantı üzerinde oynadığı önemli rolü göstereceğim. Bunu, ilk asırlardaki İslâm literatüründe yer alan *zühd* teriminin en yaygın tanımlarını bir araya getirmek suretiyle yapacağım ve eğer bu tanımlardaki çeşitli yönleri birleştirecek günlük hayatta [*zâhidin*] nasıl davranması gerektiğini gösteren bir talimatlar ağı elde ettiğimizi göstereceğim. Söz konusu tanımların ele alınması, aşağıdaki sebepten dolayı kronolojik sıralarına göre değil; içeriklerine göre belirlenmiştir: İlgili dindar çevreler bu tanımları Müslüman toplum için geçerli talimatlar olarak yerleştirmek

8 Josef van Ess, *Die Gedankenwelt des Hârît al-Muhâsibî* (Bonn: Rheingold-Druckerei - Mainz, 1961), 105-107.

9 Louis Massignon, “zuhd”, *The Encyclopaedia of Islam* (Leiden: Brill - London: Luzac, 1913-1936), 4/ 1239.

için ya [Hz.] Peygamber'e ve onun sahâbesine ya da çok ibadet yapmasıyla öne çıkmış ilk neslin Müslümanlarına atfetmişlerdir. Söz konusu tanımlar, genellikle daha sonraki kaynaklarda yer alır ve bu nedenle bir tanımın kendisine atfedilen kişinin fikirlerini [tam anlamıyla] yansıtır yansıtmadığı veya sadece sonraki nesiller tarafından ona atfedilip atfedilmediği konusunda asla emin olamayız.

Bu soru ancak tanımın atfedildiği söz konusu şahsın gerçek eserleri varsa ve elimizde mevcutsa cevaplanabilir. Bu nedenle bir tanımın esasen ne zaman ortaya çıktığını çoğu durumda kesin olarak bilemeyeceğimizden bu tanımları kronolojik olarak sıralamanın bir anlamı yoktur. *Zühd* kavramının kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlamak için bu tanımların kronolojik sırasına bakmaksızın içeriğine göre analiz etmek gerekir. Bu tür bir yaklaşım,¹⁰ *zühd*'ün çeşitli tanımları bir araya getirildiğinde, İslâm'daki herhangi bir akımla sınırlı olmayıp İslâm toplumunun tamamına uzanan bir davranış biçimini oluşturduğunu açıkça göstermektedir. Bu çalışmada, İslâm'ın özünde var olan bir hayat felsefesi olduğunu ve -mensup olduğunu düşündüğü dinî ekol ne olursa olsun- kendini dindar addeden her Müslüman'ın ona göre davranması gerektiğini ileri sürerek *zühd*'ün sınırlandırıldığı dar çerçeveleri yıkmayı öneriyorum.

Zühdün Tanımları

Zühd tanımlarının, insan davranışını nasıl yönlendirdiğinin net bir resmini ortaya koyabilmek için bu tanımları iki kategoriye ayırdım: Genel ve özel tanımlar. Genel tanımlar, bütün kötü eğilimleri bastırma talebinin yanı sıra Tanrı dışındaki her şeyden (mâsivâ) yüz çevirmeyi iktiza etmektedir, fakat bunun nasıl yapılacağı konusunda hususî talimatlar vermez. Öte yandan özel tanımlar ise kavramın açıklanması konusunda daha kısa ve öz olup kesin talimatlar vererek bir davranış kodu oluşturur. Haddizatında her iki tanım türü de birbirinden ayrılmaz, çünkü özel tanımlar esasında geneli tamamlar ve hepsi aynı fikri, yani *zâhid*'in nasıl davranması gerektiğini ifade eder. İkisi arasındaki tek fark nicelik bakımındandır. Genel tanımlar sayıca az, özel tanımlar ise çoktur. Bundan

10 [ç.n.] Orijinali metinde "An approach of this king" olarak geçen "king" kelimesinin yazar tarafından yanlışlıkla yazıldığı düşünülmüş, ifade "kind" anlamı esas alınarak "bu tür yaklaşım" olarak metinde tercüme edilmiştir.

dolayı da bu çalışmanın büyük bir kısmı, daha çok özel tanımların analizine ayrılacaktır.

I. Genel Tanımlar

Önde gelen *zâhid*lerden bazılarına atfedilen birtakım genel söylemlerde ifade edildiği gibi *zühdün* özü, nefsin tezkiyesi ve Tanrı'ya tam teslimiyettir. Sık sık alıntılanan şu söz Zünnûn el-Mısıri'ye (öl. 246/861) nispet edilir: Zünnûn kendisine “*ez-zühd fi'd-dünyâya* ne zaman erişeceğim?” diye soran kişiye “nefsini terk ettiğin zaman” şeklinde cevap vermiştir.¹¹ Bu konuda meşhur olan diğer bir *zühd* tanımı Zühri'ye (öl. 124/741) atfedilir ki bence bu tanım, tüm kötü arzuları kırmaktan ziyade *zühdü*, bedeninin fiziksel olarak zayıflatılması olarak gören İslâm toplumdaki anlayışlara güçlü bir itiraz olarak değerlendirilebilir. Ona “*ez-zühd fi'd-dünyâ* nedir?” diye sorulduğunda, “Ne üst başın dağınıklığıdır, ne de sefalet içerisinde yaşayıp bedeni ihmal etmektir. Bunların yerine nefsini her türlü arzudan uzak tutmaktır.”¹² demiştir. Bu ifadeye göre bir Müslümanın fiziksel olarak acı çekmesi *ez-zühd fi'd-dünyâ* derecesine yükselmesi için yeterli değildir; kişiyi gerçek ve saf *zühde* götürecektir yeğâne şey, içindeki kötü arzuları bastırmasıdır. Başka benzer pasajlarda da *zühd*, nefsteki tüm kötü arzuların yok edilmesi¹³ ya da kişinin dünyevî arzulara başkaldırması olarak tanımlanmaktadır.¹⁴ Bütün bu tanımlar, bir Müslümanın *zâhid* olabilmesi için yerine getirmesi gereken ilk şartın, nefsindeki tüm kötü eğilimlerini bastırması gerektiğini vurgulamaktadır. Şibli'ye (öl. 334/945) nispet edilen şu sözde olduğu gibi *zühd* ancak tüm olumsuz hislerin ve kötü duyguların bertaraf edilmesinden sonra

11 Abdülkerim b. Hevâzin Kuşeyri, *er-Risâle* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, t.s.), 56; Karşılaştırmak için bk. Muhammed el-Murtazâ *ez-Zebîdî, İthâfû's-sâdeti'l-müttakîn bi-şerhi esrâri İhyâ'i 'ulûmi'd-dîn* (Cairo: Matbaatu'l-Meymeniyeye, 1893), 9/344 [ç.n. Bu esere bundan sonra *İthâfû's-sâdeti'l-müttakîn* şeklinde atıfta yapılacaktır].

12 Ebû Osmân Amr el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn* (Cairo: Matbaatu'l-İlmiyye, 1311-1313), 2/143; Ebû Ömer Şihâbüddîn İbn Abdürabbih, *el-'İkdi'l-ferid* (Mısır: y.y., 1346/1928), 2/112. Karşılaştırmak için bk. Râgıb el-İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ' ve muhâverâtü'ş-şu'arâ' ve'l-bülegâ'* (Mısır: y.y., 1326), 1/246 [ç.n. Bu esere bundan sonra *Muhâdarâtü'l-üdebâ'* şeklinde atıfta yapılacaktır].

13 Ebû Tâlib Muhammed el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb* (Mısır: y.y. 1381/1961), 1/502.

14 Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, 503.

gelişebilir: “Zühhd, Tanrı’dan başka her şeyden vazgeçmektir.”¹⁵ Bu genel tanımların Müslümanın günlük yaşantısı üzerinde etkileri, zühhdün özel tanımları vasıtasıyla netleşmektedir.

II. Özel Tanımlar

Özel tanımlar iki gruba ayrılabilir: (1) Zühhdün maksadı ile ilgili tanımlar ve (2) Zâhîde bu maksada ulaşmanın yolunu gösteren tanımlar. İlk grup zühhdü rızâ, Tanrı’ya güvenmek (*tevekkül*) ve kısa emel (*kasr-ı emel*) şeklinde tanımlayan sözlerden oluşmaktadır. İkinci grup ise zâhîdîn dünyaya karşı tutumu ile ilgili tanımları içermektedir.

A. Rızâ Hakkındaki Tanımlar

Rızâ, Tanrı’dan razı olmak şeklinde anlaşılmalıdır. Zühhdü tanımlayan bazı ifadeler rızânın, zühhdün bizzat kendisi yahut zühhdün bir parçası olduğunu ileri sürmüştür. Bu hususta Fudayl b. İyâz’ın (öl. 187/803) şöyle dediği nakledilmiştir: “Dünyadan yüz çevirmenin (zühhdün) aslı, Allah’tan razı olmaktır.”¹⁶ Her türlü durumu kabullenmek anlamına gelen rızâ, hayata dair özgün bir yaklaşım sağlar. Bu husus, İbnü’s-Semmâk’a (öl. 183/798) atfedilen şu sözde olduğu gibidir: “Zâhid, kalbi sevinç ve hüznlerden arınmış kimsedir. O, kendisine gelen hiçbir dünyalığa sevinmediği gibi kaybettiği hiçbir dünyalık için de üzülmez. Rahatlık içinde mi yoksa sıkıntı içinde mi sabahladığı ile ilgilenmez.”¹⁷ Ebû Osman’a (Saîd b. İsmâil el-Hîrî, öl. 298/910 veya Sa’îd b. Salîm el-Mağribî, öl. 373/982) nispet edilen şu tanım da aynı düşünceyi ifade eder: “Zühhd, bu dünyayı terk etmektir ve sonrasında kimin eline geçtiğini umursamamaktır.”¹⁸

Rızâ anlayışının daha ayrıntılı açıklaması, zâhîdîn “ne yasaklanan şeyin (*haram*) sabrını aştığı ne de izin verilen şeyin (*helal*) minnetini

15 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 56; Zebîdî, *İthâfî’s-sâdeti’l-müttakîn*, 9/344.

16 İbn Abdürabbih, *el-İkdü’l-ferîd*, 2/113; Ebû Muhammed İbn Kuteybe, *‘Uyûnü’l-ahbâr* (Cairo: y.y., 1925-1930), 2/357, 359. Bazılarından alıntılanan ifadenin tam olarak aynı versiyonu için “hukamâ”, bk. İbn Abdürabbih, *el-İkdü’l-ferîd*, 2/117.

17 Mekki, *Qütü’l-kulûb*, 1/543; Karşılaştırmak için bk. İbn Abdürabbih, *el-İkdü’l-ferîd*, 2/113.

18 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 56; Zebîdî, *İthâfî’s-sâdeti’l-müttakîn*, 9/344. Muhammed b. Vâsi’ye atfedilen aynı ifade için bk. İbn Abdürabbih, *‘Iqd*, 2/ 112, Muhammed b. Ali’nin verdiği cevabı görmek için bk. Câhiz, *el-Beyân ve’t-tebyîn*, 3/ 106.

aştığı” bir kişi olarak tanımlanmasında kendisini bulur.¹⁹ Yahut daha basit bir ifadesiyle *zâhid*, “imtihan edildiğinde sabreder, ihsan edildiğinde de şükreder.”²⁰ Fudayl b. İyâz’a nispet edilen bu ifadelere göre söz konusu anlayış esasında Kur’ân’daki şu âyetin yorumu olarak değerlendirilebilir: “Ne elinizden çıkana üzülesiniz ne de size verilen nimetlere şımarasınız.”²¹ *Zühd*ün yanı sıra rızâ kavramı da Kur’ânî bir yoruma tâbi tutularak Kur’ân’daki herhangi bir emrin derecesine yükseltilmiş olur. Diğer bir deyişle, Kur’ân’ın emirlerine göre hareket eden her Müslüman, zor durumlarda sabrını kaybetmeyen ve iyi olduğunda da şükretmeyi unutmayan, halinden *razı* bir insan olmalıdır. Eğer *rızâ*, Kur’ân’ın emri olarak kabul edilir ve aynı zamanda *zühd*ün de bir parçası olarak tanımlanırsa, o halde *zühd* bizzat Kur’ân’ın bir emri haline gelir. Dolayısıyla da Kur’ân’ın rehberliğine uyan ve buna göre yaşayan herkes aynı zamanda *zâhid* demektir.

B. Tanrı’ya Güvenme/Dayanma Hakkındaki Tanımlar (Tevekkül)

Fudayl b. İyâz’ın yukarıda bahsi geçen tanımına göre *zühd*, *rızâ*ya dayanmaktadır. Öte yandan Şakîk-i Belhî (öl. 194/ 810) ve Yûsuf b. Esbât’ın (öl. 195/810) ise şu sözü söyledikleri nakledilmiştir: “Kişi Allah’a güvenmedikçe *zühd*ün üstesinden gelemez.”²² Diğer bir deyişle şöyle ifade edebiliriz: *Zühd*, Tanrı’ya güvenmeye, yani *tevekküle* dayanmaktadır. Aslına bakılırsa *rızâ* ve *tevekkül* birbirini tamamladığı için bu iki tanım, çelişmez. Bu fikre yapılan açıklama, şu iki farklı *zühd* tanımının birleşimine dayanır: “...Şu hadisi dinlemedin mi? ‘*Zühd*, Allah’a kendinden daha çok güvenmen midir?’ Bu *tevekkül*dür. Ardından (Hasan el-Basrî) dedi ki: ‘Ve senin bir musibetin karşılığını almak yerine onunla daha mutlu

19 Câhiz, *el-Beyân ve’t-tebyîn*, 2/143; 3/102; İsfahânî, *Muḥâḍarâtü’l-üdebâ’*, 1/246; 2/ 511; İbn Abdürabbih, *el-İkḍü’l-ferîd*, 2/ 112; İbn Abdülber en-Nemerî, *Câmi’u beyâni’l-’ilm ve fazlihî ve mâ yenbağî fî rivâyetihî ve ḥamlihî* (Cairo: y.y., 1927), 2/16.

20 Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü’l-Vera’* (Cairo: y.y., 1921), 112; Ebû’l-Hüseyn Muhammed İbn Ebû Ya’lâ, *Ṭabaḳâtü’l-Ḥanâbile* (Cairo: y.y., 1952), 2/14. Bu ifade, mal sahibi iken aynı zamanda *zâhid* olunabilir mi sorusuna cevap niteliğindedir bk. 94-95 (alt kısım).

21 The Koran Interpreted, çev. Arthur J. Arberry (New York: Macmillan Publishers, 1974), el-Hadîd 57/23. Fudayl’ın sözleri için bk. İsfahânî, *Muḥâḍarâtü’l-üdebâ’*, 1/246 ve daha ayrıntılı bilgi için bk. Mekki, *Kütü’l-kulûb*, 1/508.

22 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 56; Zebîdî, *İthâfû’s-sâdeti’l-müttakîn*, 9/344.

olman, işte bu *rızâ*dır.” *Zühd*ün, *tevekkül* ve *rızâ* olmak üzere iki unsurdan oluştuğu fikrini bu şekilde anlayabiliriz.²³

Aynı düşünce Yûnus b. Meysere el-Geylânî’ye atfedilen ifadede de bulunmaktadır. Ancak burada aynı zamanda yaşamın iç ve dış tezahürlerine yönelik sorunla da karşılaşmaktayız: “Bu dünyadan yüz çevirmek (*zühhd*), helali haram saymak yahut malı saçıp savurmak değildir. Dünyadan yüz çevirmek esasında kendinden daha çok Allah’a güvenip dayanman, bela anındaki hâlinin sıkıntın olmadığı andaki hâlin ile eşit olması ve seni kınayanla öven karşısındaki tavrının da aynı olmasıdır.”²⁴ Bu açıklamanın ardındaki fikir, Tanrı’ya karşı duyulan derunî *hâlî* tercih ederek dış dünyada değer atfedilen şeylerin reddedilmesidir. [Burada] dışsal değerlerin tezahürleri olan yoksulluk ve şiddetli kısıtlamalar değil, tevekkülün içsel bir duygu olarak hissedilişi zâhidâne bir yaşam tarzının temeli olarak görülmektedir. Ancak bu konuda ortak bir görüş mevcut değildir. Abdullah b. Mübârek’e (öl. 181/808)²⁵ nispet edilen şu tanıma göre “*Zühhd*, fakirliği sevmenin yanında Allah’a tevekküldür.”²⁶ Başka bir ifadeyle *tevekkül*, tek başına *zâhid*in tek ve yegâne özelliği değildir. Son tanıma göre *zâhid*, dünyevî zenginlikten de mahrumiyete dayalı zâhidâne bir yaşam tarzı sürdürmelidir.

Bu iki karşıt *zühhd* anlayışı iki tür tartışmayı yansıtmaktadır: (1) *Zühhd* yalnızca içsel bir duygu mu, yoksa dışsal göstergeleri de var mıdır? ve (2) *Zâhid*in fakirliği ve mesleği meselesine ilişkin sorun. Bu iki argüman, *zühhd*ün özellikleriyle bağlantılı hemen her konuda yansımaları bulmuştur ki bunlardan en önemlisi *kasr-ı emel*dir (kısa emel).

C. Kısa Emel Sahibi Olma Hakkındaki Tanımlar (Kasr-ı emel)

Zühhd hakkındaki en yaygın tanımlardan biri Süfyân es-Sevrî’ye (öl. 161/778) atfedilen şu sözdür: “*ez-Zühhd fi’l-dünyâ*, kuru ekmek yemek ve abâ (yünden yapılmış kalın bir giysi) giymekten ziyade kısa emel

23 Mekki, *Kitûl-kulûb*, 1/545. Karşılaştırmak için bk. Ebû İsâ Muhammed et-Tirmizî, *el-Câmi’u’s-şâhih* (Cairo: y.y., 1934), 9/206. İlk kısım için bk. İsfahânî, *Muhâdârâtü’l-üdebâ*, 1/246

24 Mekki, *Kitûl-kulûb*, 1/544. Daha kısa versiyonu için bk. İbn Abdürabbih, *el-İkdhü’l-ferid*, 2/112.

25 [ç.n.] Hicrî 181 tarihinin milâdî takvimdeki karşılığı 797 veya 798 olmalıdır.

26 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 56; Zebidî, *İthâfî’s-sâdeti’l-müttakîn*, 9/344.

sahibi olmaktır (*kasr-ı emel*).²⁷ Bu ifade, hepsinin içsel duyguları vurgulaması ve dışsal tezahürleri reddetmesi bakımından yukarıda belirtilen *zühd* tanımlarıyla ortak bir zeminde buluşmaktadır. *Zühd*, asketik/çileci davranışın bir göstergesi değildir; o, ya *rızâ*dır ya Tanrı'ya güvenmektir (*tevekkül*) veya her ikisi olarak ifade edilen daha derunî bir hâldir ya da Süfyân'a atfedilen ifadeye göre *kasr-ı emel*dir. *Kasr-ı emel*, *tevekkül* ve *rızâ* gibi, Tanrı'ya yönelik olsa da kişinin günlük hayatıyla ilgili görünen maddî sonuçlar doğurur. *Kasîru'l-âmâl* (kısa emellere sahibi olan bir kimse), dünyası ölüm düşüncesiyle dolu bir adamdır. O, sürekli ölümün gelmesini bekler ve buna göre de yaşamını sürdürür; plan yapmaz, depolamaz, biriktirmez ve gelecek hakkında da düşünmez. İlgilendiği tek şey ölüm ve âhirettir. Bu anlayış, *zühd*'ün en yüksek derecesine ulaşmış bir kimse hakkında Halîl b. Ahmed'e (öl. 170-175/786-791) atfedilen şu söz ile ifade edilmektedir: "(*Zâhid*) Sahip olduklarını yitirene kadar yitirdiğini istemeyendir."²⁸ Yani o, gelecek günler için birikim yapmadan sahip olduklarıyla yetinerek bugünü yaşar.

Planlamaya ve biriktirmeye yönelik olumsuz tavır, son iki ifadeye göre *zühd*'ün özü olan *kasr-ı emel*'in temelidir. Bu da fakirliğin, *zühd*'ün bir parçası olup olmadığı sorusunu gündeme getirir. Yukarıda iki çelişkili tanım gördük: Bunlardan biri, *zühd*'ün fakirlik sevgisi olduğunu söylerken diğeri ise *zühd*'ün parayı eli boş kalacak kadar harcama olmadığını ifade ederek ilk tanımı kesin bir biçimde reddetmektedir. Ebû Tâlib el-Mekkî (öl. 386/995) bu iki tutumdan ilkinin benimseyerek *kasr-ı emel*, *ez-zühd fi'd-dünyâ* ve fakirlik arasındaki bağlantı hakkında şu açıklamayı getirmiştir: "En kısa emele sahip olan kimse, bu dünyadan yüz çevirme konusunda en yüksek seviyeye erişir ve yarın için hiçbir şey biriktirmez, fakirlik içerisinde yaşar. Halbuki bu dünyayı seven bir kimse ise *tûl-i emele* sahiptir ve fakirlikten kurtulmaya çalışır." "Fakirliği seçmek", Ebû Tâlib el-Mekkî'ye göre "*zühddür*."²⁹

27 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 56; Zebîdî, *İthâfû's-sâdeti'l-müttakîn*, 9/344; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ'*, 1/246; 2/511; İbn Kuteybe, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 2/356; Ebû'l-Fidâ İbn Kesir, *al-Bidâyah wa-al-Nihâyah* (Beyrut: y.y., 1966), 8/10. Karşılaştırmak için bk. Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (Beyrut: y.y., 1973), 147; Ebû Bekr Ahmed Hatib el-Bağdâdî, *Ta'rih Bagdâd* (Cairo: y.y., 1931), 6/275.

28 İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferid*, 2/112; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ'*, 1/246; 2/511.

29 Mekkî, *Kitû'l-kulûb*, 1/502.

Her ne kadar Ebû Tâlib el-Mekkî *zühdü*, fakirlik olarak tanımlasa da onu, fakirliğin bir göstergesi olarak saydığını söyleyemeyiz. Fakirliği, *kasr-ı emel* için duyulan derunî hâlin bir neticesi olarak telakki eder. Başka bir ifadeyle *kasr-ı emel*, aynı anda iki yönlü bir işlev görür: Bir yandan *zâhidin* iç dünyasını imar ederken diğer yandan da dış pratiklere has kurallar oluşturur. Aynı yaklaşım *zühdü*, *tevekkül* ve *rızâ* ile ilişkilendiren açıklamalarda da vurgulanmıştır. Bu yaklaşım tek bir cümle ile şöyle özetlenebilir: “*Zühd*, kişinin günlük hayatı üzerinde etkileri olan duygulardan müteşekkildir.”³⁰ Bu itibarla *zühdün* ruhsal temeli, hayata yönelik maddî bir yaklaşım üretmektedir.

Öte yandan iki yaklaşım arasında bitmek bilmeyen bir çatışma vardır. Bir müminin mutlak *tevekkül*, *rızâ* ve *kasr-ı emele* ulaşması için bu dünyayı terk etmesi gerekir. Fakat bu dünyada yaşayan birinin onu terk etmesi mümkün değildir ve bundan dolayı da o [kimse] *tevekkülün*, *rızânın* ve *kasr-ı emelin* en yüksek derecesine erişemez. Şu halde *zühd*, hiçbir şekilde bu dünyanın terkinde iktiza etmediğinden *zühdün* bu dünyada yaşayanlara yönelik olduğu gerçeği ile kişinin fiziksel varlığını göz ardı etmeden kemâle ulaşamayacağı gerçeği arasında bir uzlaşma bulunmalıdır. Öyle görünüyor ki *zâhidler* bu problemle başa çıkmakta zorlanmış ve çeşitli açıklamalarla sorunu çözmeye çalışmıştır. Bu durum, *ez-zühd fi'd-dünyâ* tabirine verilen tanımların çeşitliliğini veya bu dünyaya yönelik tutumların farklılığını açıklar.

D. Bu Dünyaya Yönelik Zühd Tutumu

Zâhid ve onun bu dünya ile ilişkisini ele alan söylemlerin çeşitliliği, bu sorunun ortaya çıkardığı zorluklara işaret etmektedir. Eğer bu dünyanın tamamen reddedilmesi mümkün değilse *ez-zühd fi'd-dünyâ*, *zâhidin* hayatını sürdürmesini mümkün kılacak şekilde anlaşılmalıdır. Aşağıdaki üç tanım, *zâhidin* içinde bulunduğu dünya ile bir arada yaşama imkânını göstermektedir:

1. “*Zühd*, dünyayı bütünüyle terk etmek değil, ona kayıtsız kalmak ve ondan sadece yeterli olacak kadarını almaktır.”³¹

30 [ç.n.] Orijinal metinde geçen “felling” kelimesinin yazım yanlışından kaynaklandığı düşünülmüş, söz konusu kelime yerine “feeling” kelimesi tercümede esas alınmıştır.

31 İbn Kuteybe, *‘Uyûnü'l-ahbâr*, 2/357.

2. Cüneyd'e (öl. 298/910) atfedildiği gibi *zühhd*, "dünyayı az düşünmek ve onun etkilerini kalpten silip atmaktır."³²
3. İbnü'l-Cellâ'dan (öl. 306/917) şu söz rivayet edilmiştir: "*Zühhd*, dünyayı bir nokta gibi görmektir. Böylece dünya gözünüzde küçülür ve ondan vazgeçmek daha kolay olur."³³

İlk tanımda *zühhdün* ne olmadığından hareketle tanımlanmasından, bu dünyanın terk edilmesini salık veren fikirlerin var olduğunu; ancak muhtemelen çok popüler olmadıklarını anlaşılmaktadır. Onun yerine, *zâhidlere* varlığını sürdürmek için gerekli olan temel ihtiyaçlarından başka hiçbir şeyi elde tutmamaları anlamında zorlu bir hayat tavsiye edilmektedir. Son iki tanım ise net bir yaklaşım sunmaktadır. [Bu yaklaşımlara göre] *Zâhid*, içinde yaşadığı dünyayı hakir görmek zorundadır. Dünya, geçici bir yerdir; bu nedenle hiçbir değeri yoktur ve uğruna hiçbir çaba gösterilmemelidir. *Zâhid*, başka bir seçeneği olmadığı için bu dünyada yaşamaya devam eder; fakat bu dünyanın ne bir tecrübesine dikkat kesilmeli ne de bir olayını dert etmelidir. Onun kalbi sürekli olarak âhiret düşüncesiyle dolu olmalıdır.

Kişinin kalbini bu dünyadan arındırması ve onu âhiret hakkındaki düşüncelerle doldurma arzusu, *ez-zühhd fi'd-dünyâ* anlayışını âhirete duyulan hevesle ilişkilendiren bir dizi söylemin anlaşılmasına zemin hazırlar:

1. "Bir bedevinin şöyle dediğini işittim: 'Dünyadan vazgeçmek, âhireti talep etmenin anahtarıdır. Âhiretten vazgeçmek, bu dünyayı talep etmenin anahtarıdır.'³⁴ Başka bir ifadeyle hayatın en yüksek gayesi olan âhiret için heves ancak *ez-zühhd fi'd-dünyâ* duygusunun kişinin kalbine yerleşmesiyle mümkün olur.
2. Fudayl b. İyâz'a nispet edilen söze göre "Allah şerrin tümünü bir eve doldurdu, dünya sevgisini de bu eve anahtar yaptı. Hayrın tümünü diğer bir eve doldurdu, *zühhdü* de bu eve anahtar yaptı."³⁵ Yani bu dünyadaki tek hayırlı ya da değerli şey ondan yüz çevirmektir.

32 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 56.

33 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 56; Zebîdî, *İthâfû's-sâdeti'l-müttakîn*, 9/344.

34 İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 2/278. Ayrıca ifadenin ilk kısmı [Hz.] Peygamber'e de nispet edilmektedir, bk. İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 2/112.

35 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 57; İsfahânî, *Muḥâḍarâtü'l-üdebâ'*, 1/251; Muhammed b. el-Hüseyn es-Sülemî, *Ṭabakâtü's-şüfiyye* (b.y.: y.y., t.s.), 12.

3. “...Ebû Süleyman ed-Dârânî’yi (ö. 215/829) şöyle derken işittim: ‘*Zâhid*, bu dünyaya dair endişeleri bir kenara bırakıp onlardan rahatlayan kimse değildir; bu hâl yalnızca bir dinlenmedir [yani gayret etmek yerine kenara çekilmektir]. *Zâhid*, bu dünyadan yüz çeviren ve âhiret için kendini tüketendir.’”³⁶ Bu ifade *zühhdü*, bu dünyanın etkilerini kalpten silip atmak olarak tanımlayan bazı *zâhidler* ile [bu dünyayı kalpten silmek yerine âhiret için dünyada gayret edenler arasında] bir anlaşmazlık olduğunu yansıtmaktadır. Ebû Süleyman’ın ifadesine göre bu bir *zühhd* değildir. [Ona göre] *zühhd*, daha derunî bir hâldir ve âhiretin yararına bu dünyada çaba göstermeyi istilzam eder.
4. Bir rivayete göre [Hz.] Peygamber’e *zühhdün* en üst derecesine ulaşan adam sorulduğunda “Kabirleri ve onlarda [bedenin zamanla] çürümesini unutmayan, ölümsüz olanı ölümlü olanlara tercih eden ve kendini ölümlerden sayan kimsedir.” cevabını vermiştir.³⁷ *Zühhdün* bu tanımı, şimdiye kadar gördüğümüz tanımlar arasında en aşırısidir. Bu ifadede fiziksel anlamda bu dünyada bulunma ile âhirete ulaşma talebi arasında bir uzlaşma bulamıyoruz.

Dördüncü ifadede sözü edilen talep, arzuları ve maddi ihtiyaçları olmayan ölü bir insan gibi yaşamaktır. Ancak diğer üç sözden anlaşılacağı üzere *zâhid*, çoğunlukla bu dünyayı umursamayan, fakat onun işlerine müdahil olan biri olarak tanıtılmıştır. Dünya işlerine müdahil olmak, insanlar ve mülklerle meşgul olmak anlamına gelmektedir. Yukarıda gösterildiği gibi *zâhidin* bu dünyada yaşamış olduğu gerçeğini göz ardı etmemesi ve dolayısıyla da bu dünyanın sakinlerini terk etmemesi ve geçimini sağladığı unsurları da küçümsememesi gerekmektedir. Bununla birlikte onun gözünde dünyanın herhangi bir değeri olmadığından ondan ancak asgari ölçüde istifade eder. Mülk sahibi iken aynı zamanda *zâhid* olmanın mümkün olup olmadığı sorusunun arkasında da bu anlayış yatmaktadır. Süfyân es-Sevrî ve Süfyân b. Uyeyne’nin (öl. 198/813) bu soruya şöyle cevap verdiği rivayet edilir: “İmtihan anında sabretmesi ve rahatlık halinde ise şükretmesi şartıyla (*zâhitlik*) mümkündür.”³⁸ Ahmed b. Hanbel’in (öl. 241/855) de buna benzer bir cevap verdiği nakledilmiştir:

36 Abdülcebbâr el-Havlânî, *Târîhu Dâreyyâ’* (Şam: y.y., 1950/1369), 51. Ayrıca Yunus b. Habib’e atfedilen şu söze bk.: “[*zühhd*] rahatlığından vazgeçmektir.”, İsfahânî, *Muhâdâratü’l-üdebâ’*, 1/246.

37 İbn Abdürabbih, *el-İkdü’l-ferid*, 2/112.

38 Mekki, *Kütü’l-kulûb*, 1/549; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü’l-Vera’*, 112.

“Evet (para varken *zâhid* olmak mümkündür), paran arttığında mutlu olmamak, azaldığında da mutsuz olmamak şartıyla.”³⁹ Her iki cevaba göre de kişide baskın hâl *rızâ* ve Tanrı’ya bağlılık olduğu sürece mülk edinmenin bir zararı yoktur.

Zâhid, mülkün kölesi haline geldiğinde ve parayı kendi başına bir amaç olarak görmeye başladığında bir problem ortaya çıkar. Böyle bir durumda para ya da her türlü mülkiyet [*zâhid* için] tehlikeli hâle gelir. Bu anlayış Abdülvâhid b. Zeyd’e (öl. 176-179/793-796) atfedilen şu söz ile açıklanabilir: “*Zühd*, dinar ve dirhemden yüz çevirmektir.”⁴⁰ veya Murrah’a (el-Hemedânî, öl. 90/708) isnad edilen şu söz ile ifade edilebilir: “*Zühd*, bu dünyada yaşayanların uğrunda bu dünyada olandan yüz çevirmektir.”⁴¹ Bu ifadeler fazlaca ayrıntıya girmemektedir ve onların para bulundurmaya kesin olarak yasaklayıp yasaklamadıkları veya belli koşullar altında belirli ölçüde izin verip vermedikleri konusu açık değildir. [Bu belirsiz konuya verilebilecek] cevapların bir kısmı, Tanrı’dan razı olma ile birlikte paraya da izin veren yukarıdaki mezkur ifadelerde bulunabilir. Başka bir yanıt da bir *zâhid* ve bir kral arasında geçen aşağıdaki konuşmada bulunabilir: “Bir *zâhid*, krala şunu demiştir: ‘Sen benim kölemin kölesisin, çünkü sen bu dünyayı arzuladığından dolayı ona kulluk ediyorsun. Oysa ben ondan hoşlanmadığım ve yüz çevirdiğim için onun efendisiyim.’” [Hz.] Peygamber’den nakledilen şu hadis bu ifadeyi tahkim eder: “Allah dünyaya emretti ve ona dedi ki: ‘Kim bana hizmet ederse, sen de ona hizmet et ve kim sana hizmet ederse onu kendine köle et.’” ve denildi ki: “Kişi dünyayı terk ettiği müddetçe, onu kontrol eder. Onu arzu eden kişi ise dünyayı kendisinin efendisi yapar.”⁴²

Bu [son] pasaj, bizi çalışmanın başında yaptığımız ilk analizimize geri götürmektedir: “Bu dünyadaki işlerle iştigal etmenin zayıf noktası, ona tutsak olma tehlikesidir.” Bu nedenle *zâhid*, duygularını ve arzularını kontrol etmelidir; bu durum, onun dünya işlerine fiziksel olarak dahil olmasını; fakat asla duygusal olarak kapılmamasını sağlayacaktır.

39 İbn Ebû Ya’lâ, *Tabakâtü’l-Hanâbile*, 2/14.

40 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 56.

41 İsfahânî, *Muhâdarâtü’l-üdebâ*, 1/246; Murrah’tan söz edilmese de benzer bir tanıma ulaşmak için bk. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 56; Zebidî, *İthâf*, 9/344.

42 İsfahânî, *Muhâdarâtü’l-üdebâ*, 1/248.

*Zühd*ün aşağıdaki üç tanımı, bu fikri desteklerken kişinin en derindeki arzularından ve mal sevgisinden arınmasının gerekliliğinden bahseder:

1. “[*Zühd*] elleri maldan, kalbi de onun peşine düşmekten (mülkiyeti istemekten) tasfiye etmektir.”⁴³
2. “*Zühd*, elde bulunmayan şeyin kalpte de bulunmamasıdır.”⁴⁴
3. “*Zühd*, kalpten sebep fikrini sürüp çıkarman ve ellerini maldan silkelemendir.”⁴⁵

Her ne kadar burada mal mülk edinmenin mutlak bir şekilde reddedildiğine tanık olsak da asıl mesele, kalbin mal mülk edinme arzusundan arındırılmasıdır. Söz konusu amaç, bu çalışmada ele alınan *züh*d tanımlarının çoğunda çeşitli şekillerde ifade edilmektedir. Dolayısıyla bunun [yani kalbi arındırmanın] *züh*dün temeli olduğunu söyleyebiliriz. Kalp ya da içindeki arzular kontrol altına alındığında, *zâhid*in bu dünyada düzenli bir yaşam sürmesine müsaade edilmektedir. *Zâhid*, kalbini teslim etmekle kendini zihinsel olarak bu dünyadan soyutlar ve onun ayartmalarının üstesinden gelir. Bu durum, *zâhid*in kendisini çevresine adapte etme yoludur. *Zâhid*, kalbini maddi arzulardan tasfiye ederek bunun yerine [kalbinde boşalan bu yeri] Tanrı, ölüm ve âhiret hakkında kalıcı düşüncelerle (*rızâ*, *tevekkül* ve *kasr-ı emel*) doldurarak bir uzlaşmaya varır. Söz konusu uzlaşma, manevî bir yaşam sürdürmesi ve içerisinde bulunduğu tüm dünyadan fâni olması gerektiği gerçeği ile bu dünyadaki varlığından ve fiziksel ihtiyaçlarından kaçamayacağı gerçeği arasındadır.

Gördüğümüz tanımların çoğu, *züh*dün normal, makul bir yaşamı yasaklamadığını göstermeye çalışmaktadır, çünkü *züh*d yaşamı sınırlasa da fiziksel açıdan bir asketizm talep etmez. Yukarıda iktibas edilen tanımların çoğu, *züh*dü itidalli bir yaşam biçimi olarak tanıtmaktadır ve her tanım, ahlâkî ve dinî alanlarda insan davranışına dair resmi tamamlamak için bir katman eklemektedir. *Züh*d terimine bu şekilde bakmak, ulemâdan birine atfedilen şu söze uymaktadır: “...*Züh*d, yalnızca hadis ve sünnete ittibâdır.”⁴⁶ Bu sözün temsil ettiği görüşe göre *züh*d, seçilmiş sınırlı bir grup insana mahsus bir şey değil, dindar her Müslümanın uyması gereken

43 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 57; İsfahânî, *Muḥâḍarâtü'l-üdebâ'*, 1/246.

44 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 56; Zebidî, *İthâf*, 9/344.

45 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 56.

46 Mekki, *Kütü'l-kulûb*, 1/542. Hadis (*hadîth*) terimi, benim tercümemde ilim ('ilm) kavramını ifade etmektedir.

davranışlar manzumesidir. Böylece Müslüman terimi *zâhid* terimine eş-değer hâle gelir ve İslâm'ı uygulamak *zühdü* uygulamakla paralel olur.

Zühd ve Vera'

Son olarak *zühdün*, *zâhidi* temel ihtiyaçlarından mahrum etmediğini; aksine onu yüksek ahlâklı bir insan olarak gördüğü gerçeğini bir kez daha vurgulamak için *zühdü vera'* (hassasiyet) ile ilişkilendiren başka bir dizi ifadeye bakacağız. Her ne kadar *zühdü vera'* olarak tanımlayan tek bir ifade olmasa da ikisi arasındaki ilişkinin ifade edildiği birçok durum vardır. Örneğin Ebû Süleyman ed-Dârânî'ye nispet edilen bir sözde *vera'*, *zühdün* temeli olarak tanımlanır⁴⁷ ve Sehl'in (et-Tüsterî öl. 283/895) *vera'*ın, *zühdün* yalnızca bir yönü olduğunu belirttiği bir ifadesi aktarılmıştır.⁴⁸

Genel anlamda *vera'*, karar verirken veya ihtiyârî hareket ederken ihtiyatlı ve dikkatli olma anlamlarına gelmektedir. *Vera'*ın ilgilendiği başlıca konu, *helal* (meşrû veya izin verilmiş) ve *haram* (meşrû olmayan veya yasaklanmış) arasındaki sınırın, yani *şüphenin* (ahlâkî kuşku) anlamıdır. Ahmed b. Hanbel'e atfedilen sözlere göre *zühd* üç sınıfa ayrılabilir: Sıradan insanların (*avam*) *zühdü*, *haramı* terk etmektir; seçkin dindarların (*havas*) *zühdü*, *helal*in fazlasını terk etmektir ve Allah'ı bilenlerin (*ârifîn*) *zühdü*, mümini Allah'tan uzaklaştıran her şeyi terk etmektir.⁴⁹ Benzer bir tanım, İbrâhim b. Edhem'e (öl. 160/777) atfedilir: "Üç çeşit *zühd* vardır: İlki, yükümlülüktür (*farz* olan *zühd*), yani *haramdan* vazgeçmektir. [İkincisi] Ayrıcalık olan *zühddür* (*fazilet zühdü*) ki *helalden* vazgeçmektir. [Üçüncüsü ise] kemâl olan *zühddür* (*selâmet zühdü*) ki ahlâkî bakımdan *şüpheli* şeylerden (*şübühât*) vazgeçmektir."⁵⁰

Yukarıdaki iki alıntıda geçen farklı terimleri karşılaştırmak oldukça ilginçtir. Ahmed b. Hanbel birinci mertebeyi "avamın *zühdü*" olarak isimlendirirken İbrahim b. Edhem, "farz olan *zühd*" terimini kullanmıştır. İkinci mertebe Ahmed b. Hanbel tarafından "havasın *zühdü*"; İbrâhim b. Edhem tarafından "fazilet *zühdü*" olarak adlandırılmıştır. *Zühdün* en

47 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 54; Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, 1/543.

48 Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, 1/545.

49 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 57.

50 Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ'* (Beyrut: y.y., 1967), 8/ 26. Başka bir versiyonunda, arzular anlamına gelen "şehevât" (*shahawât*) kavramının geçtiğini görmekteyiz. Ayrıntılı bilgi için bk. İsfahânî, *Muhâdâratü'l-üdebâ'*, 1/246; 2/511.

yüksek mertebesi Ahmed b. Hanbel tarafından “âriflerin *zühdü*” olarak nitelenirken İbrâhim b. Edhem tarafından ise “selâmet *zühdü*” olarak adlandırılmıştır. İkincisi (İbrâhim b. Edhem), *zühdün* üç mertebesini sadece *vera*’ın üç mertebesi ile yani *haramdan*, *helalden* ve *şübühâtan* kaçınmakla nitelendirir. Öte yandan Ahmed b. Hanbel, haramı ve helalin fazlasını terk etmek olmak üzere *vera*’ın sadece iki mertebede olduğunu ileri sürer ve buna, kişinin zihnini Tanrı’dan uzaklaştıran her ne varsa onu da terk etmesini ekler. Her iki tanım da *zühdün*, dindar İslâm cemaatinin her bir üyesi tarafından uygulanması gerektiğini ima eder; [bunlardan] biri *zühdü* sosyal alanla, insanlar arasındaki birebir ilişkilerle sınırlarken, diğeri daha katı ve genel bir talep ekler. Ancak öyle görünüyor ki, her iki tanım da *zâhidin* ne kadar yüksek bir dinî seviyeye ulaşırsa, zihninin de o kadar temiz olması gerektiği konusunda hemfikirdir. Ancak en tepede bile *zühd*, sıkıntılardan tamamen uzak durmaktan ziyade daha yüksek bir ahlâk standardı anlamına gelir. Her ikisi de, alıntılıdığımız diğer pek çok ifade de olduğu gibi, ahlâkî yönü en önemli unsur olarak görmektedir.

Bazı ifadelerden dürüstlüğün, *zühd* algısında diğer tüm yönlerden daha önemli bir role sahip olduğu izlenimini ediniyoruz ki bunun en uç noktası Vehb b. Münebbih’e (öl. 114/731) atfedilen sözlerde kendini göstermektedir. Vehb b. Münebbih dürüstlüğü, dünyadan vazgeçmenin üzerine çıkarır. Ona göre bir adam, bu dünyayı seviyor, onun için çalışıyor; buna karşın sadece helal para kazanıyorsa, o gerçek bir *zâhid*dir. Diğer taraftan bu dünyayı terk eden ve fakat parasının kaynağına [helal olup olmadığı açısından] dikkat etmeyen adam, bu dünyayı en çok arzulayan kişi olarak kabul edilir.⁵¹ Başka bir deyişle önemli olan tek şey, geçim kaynaklarının ahlâkî olmasıdır. Eğer kişinin geçim kaynağı meşrû ve diğer insanlarla ilişkileri dürüstse, o zaman kişi *vera*’ [hâlinin] gereklerini yerine getirmiş olur. *Ve eğer vera*’ yerine getirilirse, o zaman *vera*’ sahibi kimse aynı zamanda *zâhid* olur.

Öte yandan *rızâ*, *tevekkül* ve *kasr-ı emel* gibi *zühdün* diğer unsurlarını da göz ardı edemeyiz. Yukarıda gösterildiği gibi, bu üçü *zühdün* esası ve *zâhidin* hayattaki gayesidir. Buna göre *rızâ*, *tevekkül* ve *kasr-ı emel*, *zühdün* “teorik yönleri” iken *vera*’ ise *zâhidin* en yüce gayeye, yani Tanrı’ya

51 İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 289.

derin bir muhabbetle birleşmiş tam bir bağlılığa ulaşmak için izlemesi gereken bir yaşam biçimidir.

Sonuç

Bu çalışmada tartışılan çok sayıdaki tanım, İslâm toplumunun dinî çevrelerinde dindar Müslümanın yaşam tarzına ilişkin hâkim görüşlerin nüanslarına dair fikir vermektedir. Bu tanımlar iki gruba ayrılmaktadır: (1) *Zühdün* gayesiyle ilgili ifadeler ve (2) *Zâhidin* gayeye ulaşabilmesi için nasıl davranması gerektiğini gösteren ifadeler.

İkinci grup nispeten daha ilgi çekicidir ve *zühdün* sosyal yönünü temsil etmektedir. Ayrıca çok karmaşık bir soruna çözüm getirmektedir: Bu dünyada yaşayan bir kişi, sadece teorik olup insanlar arasında asla ulaşamayacak ideallere göre nasıl yaşayabilir? Gösterdiği çözüme göre *zâhid*, diğer insanlarla karşılıklı ilişkilerini sürdüren, ancak şu tek kavram ile özetlenebilecek farklı değer ve ahlâk anlayışıyla diğerlerinden ayrılan bir varlıktır: *Vera'*. Bu kavram, *zühdün* mâhiyetini anlamak için anahtardır. [Kavramın belirttiği gibi] İhtiyatlı bir yaşam biçimini sürdürmek, *zühdün* elde edilmesini taahhüt eder. O halde *vera'*a dayalı bir yaşam felsefesine uymak; Tanrı'ya tam anlamıyla güvenmek (*tevekkül*), *rızâ* ve ölümün bir an önce gelmesini arzulamak (*kasr-ı emel*) gibi istenilen hedefe yaklaşmanın yolu olarak düşünülür. Dolayısıyla *vera'*ın ilkelerine uymak, kişiyi *zühde* götürür. *Vera'*, günlük hayattaki çeşitli durumlarda nasıl davranılacağına dair talimatlar içeren ve -[yukarıda da] gösterildiği ve vurgulandığı üzere- *zühdün* [gereklerinin] yerine getirilmesini sağlayan sosyal bir kavramdır. Kavramın bu anlamı dikkate alındığında *zühdün*, dindar Müslüman çevrelerde neden genel bir davranış biçimi ya da basitçe "ahlâk" olarak anlaşılması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- “Abstinence”, *Webster’s New Twentieth Century Dictionary*. ed. Noah Webster. 1/8. Cleveland & New York: The World Publishing Company, 1962.
- “Asceticism”, *The Encyclopaedia Britannica*. 2/ 499. London & New York: *The Encyclopaedia Britannica Company Ltd.*, 1929.
- Arberry, Arthur J. *Sufism - An Account of the Mystics of Islam*. London: George Alien & Unwin Ltd., 1963.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed Hatîb. *Ta’rih Bagdâd*. Cairo: y.y., 1931.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr. *el-Beyân ve’t-tebyîn*. Cairo: Matbaatu’l-İlmiyye, 1311-1313.
- Ess, Josef van. *Die Gedankenwelt des Hârîf al-Muḥāsibî*. Bonn: Rheingold-Druckerei - Mainz, 1961.
- Goldziher, Ignaz. *Vorlesungen über den Islam*. Heidelberg: Carl Winter’s Universitât buchhandlung, 1910.
- Havlânî, Abdülcebbar. *Târîhu Dâreyyâ’*. Damascus: y.y., 1950/1369.
- İbn Abdürabbîh, Ebû Ömer Şihâbüddîn. *el-’İkḍü’l-ferid*. Mısır: y.y., 1346/1928.
- İbn Ebû Ya’lâ, Ebû’l-Hüseyn Muhammed. *Ṭabakâtü’l-Ḥanâbile*. Cairo: y.y., 1952.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed. *Kitâbü’l-Vera’*. Cairo: y.y., 1921.
- İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ. *el-Bidâye ve’n-nihâye*. Beirut: y.y., 1966.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed. *’Uyünü’l-ahbâr*. Cairo: y.y., 1925-1930.
- İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-Ferec. *Menâkıbü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. Beirut: y.y., 1973.
- İsfahânî, Abû Nuaym. *Ḥilyetü’l-evliyâ’*. Beirut: y.y., 1967.
- İsfahânî, Râgıb. *Muḥâḍarâtü’l-üdebâ’ ve muḥâverâtü’ş-şu’arâ’ ve’l-büleğâ’*. Mısır: y.y., 1326.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin. *er-Risâle*. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-’Arabî, t.s.
- Massignon, Louis. “zuhd”. *The Encyclopaedia of Islam*. 4/ 1239. Leiden: Brill - London: Luzac, 1913-1936.
- Massignon, Louis. *Essai sur les origines du lexique technique de la mystique musulmane*. Paris: J. Vrin, 1954.
- Mekkî, Ebû Tâlib Muhammed. *Kütü’l-kulûb*. Mısır: y.y. 1381/1961.
- Nemerî, İbn Abdülber. *Câmi’u beyânî’l-’ilm ve fazlihî ve mâ yenbağî fî rivâyetihî ve ḥamlihî*. Cairo: y.y., 1927.
- Nicholson, Reynold Alleyne. *A Literary History of the Arabs*. Cambridge: Cambridge University Press, 1941.
- Sülemî, Muhammed b. el-Hüseyn. *Ṭabakâtü’ş-şûfiyye*. b.y.: y.y., t.s.
- The Koran Interpreted*. çev. Arthur J. Arberry, New York: Macmillan Publishers, 1974.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed. *el-Câmi’u’ş-şahîḥ*. Cairo: y.y., 1934.
- Zebîdî, Muhammed el-Murtazâ. *İḥfâfû’s-sâdeti’l-müttakîn bi-şerḥi esrârî İhyâ’i ’ulûmi’d-dîn*. Cairo: Matbaatü’l-Meymeniyeye, 1893.

